

УДК 338.439.2(477)

ЧУМАК Р.М., здобувач

Білоцерківський національний аграрний університет

ІББАТУЛІН М.І., канд. екон. наук

*Національний університет біоресурсів і природокористування України***ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано сучасний стан і тенденції аграрного виробництва в Україні, досліджено сільськогосподарські підприємства, екологічні проблеми землекористування, виокремлено системні чинники гальмування реформування вітчизняного АПК. Розкрито першопричини виникнення та розвитку вертикально-інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України. Розкрито систему державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції та її ефективність. Запропоновані заходи з реформування аграрного сектору економіки України.

Ключові слова: сільське господарство, вертикально-інтегровані структури, господарства населення, продукції.

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією із найважливіших галузей матеріального виробництва, у якій, за попередніми розрахунками, у 2012 р. було створено 7,9 % валової доданої вартості усіх галузей економіки (за 2011 р. – 8,5 %), а обсяг сільськогосподарського виробництва становив 258,3 млрд грн (у фактичних цінах).

Результати трансформаційних процесів в аграрному секторі економіки України виявилися протилежними очікуванням. Одне із завдань аграрної реформи – залучити реального інвестора – обернулося для українського сільського господарства експансією великого капіталу, а ринкова економіка, деформована масовою корупційною складовою і домінуючою мотивацією «швидких грошей», сформувала специфічну модель аграрного сектору, відмінною рисою якої є її дуальна організаційна структура. У цій структурі виділяють два типи (сектори) виробників: корпоративний (агрохолдинги, вертикально інтегровані структури, господарські товариства тощо) та індивідуальний (фермерські й особисті господарства населення). За дуальністю приховується нерівноправне становище різних типів виробників, відносини між ними набувають антагоністичних ознак, які знаходять прояв у монополізації корпоративним сектором ринків ресурсів, особливо фінансових, каналів збуту продукції (ланцюжків доданої вартості), вигідних цін, засобів державної підтримки і впливу на формування державної аграрної політики. Незважаючи на це, господарства населення та сімейні ферми протягом трансформаційного періоду забезпечували виробництво переважної частини валової продукції сільського господарства; у 2012 р. частки індивідуального та корпоративного секторів у вартості цієї продукції відповідно становили 60 та 40 %.

Мета досліджень – здійснити оцінку сучасного стану розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні та запропонувати заходи, які спрямовані на забезпечення рівнів продовольчої безпеки та формування потужного експортного потенціалу держави.

Методи дослідження. Аргументація теоретичних положень та одержаних висновків, які характеризують основні тенденції розвитку матеріально-технічної бази, здійснювалася у межах системного підходу, що охоплює як загальнонаукові (діалектичний, інтуїтивний, наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу та синтезу, закони логіки), так і економічні методи досліджень (порівняльного аналізу; статистично-економічний; вибірковий; абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний; монографічний).

Результати досліджень та їх обговорення. Загальний обсяг продукції сільського господарства порівняно із 2012 р. скоротився на 4,5 % через скорочення обсягів продукції рослинництва. Незважаючи на зниження загального обсягу виробництва в цілому по країні, у 13 регіонах відмічалася нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва (від 0,6 до 12,9 %).

Загальні обсяги продукції зменшилися як у сільськогосподарських підприємствах (на 6,5 %), так і господарствах населення (на 2,4 %). Валове виробництво сільськогосподарської продукції підприємствами та господарствами населення наближається до рівноважних пропорцій. Незважаючи на те, що скорочення обсягів виробництва сільськогосподарськими підприємствами зменшило їхню частку в загальному виробництві до 50,7 % у 2012 р. (проти 51,8 % у 2011 р.), вони залишилися основними виробниками сільськогосподарської продукції. Внесок господарств

населення у загальне виробництво аграрної продукції проти 2011 р. зріс на 1,1 в. п. і становив 49,3 %.

Під дією ринкових чинників в Україні склалася така структура виробництва сільськогосподарської продукції, в якій корпоративні та індивідуальні господарства мають свої ніші. Корпоративні господарства виробляють найбільш комерційно привабливі й експортоорієнтовані види продукції, а індивідуальні, зокрема господарства населення, – маловигідні й трудомісткі – овочі, фрукти, молоко та деякі інші. Вони орієнтовані на продовольче самозабезпечення і наповнення внутрішнього продовольчого ринку [1, с.123].

Обидва сектори виробників сільськогосподарської продукції неоднорідні за складом, розмірами й динамікою змін. Особливо помітні зміни в корпоративному секторі, де після 2004 р. відбувається великомасштабна концентрація землекористування. Вона проявляється як у збільшенні площ орендованих земель, так і створенні швидкими темпами нових агрохолдингів, вертикально та горизонтально інтегрованих структур, до складу яких входять не тільки аграрні формування, але і переробні підприємства, елеватори, транспортні та торговельні організації, наукові установи тощо [2, с. 92].

У 2012 р., за різними оцінками, в Україні функціонували 75 агрохолдингів, розмір їхніх консолідованих земельних банків досяг близько 6 млн га, або 16 % від загальної площі сільгоспугідь, що знаходяться у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств і громадян. За прогнозами, до 2015–2016 рр. агрохолдинги планують збільшити землекористування ще на 2–3 млн га.

Характерною особливістю господарювання агрохолдингів є неповний обробіток контрольованих земель, що свідчить про накопичення земельних активів для подальшого перепродажу, а не агровиробництва. Так, за даними Eavex Capital, зібрана площа у 2011 р. становила в ТОВ «Лендком» 39 тис. га (52,7 % від загальної), ПРАТ «Сільськогосподарська виробнича фірма «Агротон» – 127 тис. га (84,1 %), ПАТ «Дакор-Вест» – 82 тис. га (77,4 %), ТОВ «НВФ «Сінтал-Д» – 87 тис. га (86,1 %) і т. д. [3, с. 65].

В індивідуальному секторі поступово зміцнюються позиції фермерських господарств – частка виробленої ними продукції сільського господарства у загальній її вартості збільшилася від 1,7 % у 2000 р. до 5,0 % у 2011 р. Однак нині індивідуальний сектор представлений в основному господарствами населення (понад 9 млн сільських і міських домогосподарств, які мають у користуванні земельні ділянки, в тому числі 4,5 млн особистих селянських господарств), яким належить 55 % валового виробництва галузі.

Серед господарств населення посилюється розшарування за обсягом використовуваних ресурсів і характером діяльності; за рахунок зменшення прошарку сільських домогосподарств проміжного (споживчо-товарного) типу зростають частки господарств: 1) які виробляють продукцію не тільки для продовольчого самозабезпечення; 2) виробництво яких набуває в основному товарний напрям, досягаючи світових критеріїв відповідності фермерським господарствам (у США, наприклад, це щорічний продаж продукції на суму понад 1 тис. дол.). У 2012 р. 18 % вітчизняних сільських домогосподарств продали сільськогосподарської продукції на суму, еквівалентну 1 тис. дол. США і більше за обмінним курсом гривні, та понад 30 % господарств – еквівалентну цьому обсягу за паритетом купівельної спроможності.

Протягом трансформаційного періоду держава створювала найбільш сприятливі умови для функціонування й розвитку корпоративного сектору сільського господарства. В результаті цього поряд із промисловим птахівництвом виникло великотоварне виробництво комерційно привабливих експортоорієнтованих культур (зернових, насіння соняшнику, ріпаку). За таких умов агрохолдинги, постійно нарощуючи своє виробництво, отримують дедалі більшу економічну владу. Вони вміло використовують податкові пільги та преференції, передбачені вітчизняним законодавством для сільського господарства, присвоюють вартість, яка мала б бути джерелом повноцінного відтворення використовуваних ними природних і соціальних ресурсів у сільській місцевості та поліпшення якості локального життєвого середовища.

З іншого боку, розвиток сімейного типу господарювання, а це в основному особисті селянські господарства, гальмується незмінним ставленням до них як до «підсобних» і «неперспективних». Це позначилося на формуванні ринкової інфраструктури та системи державної підтримки аграрного сектору, до яких селянські господарства практично не мають прямого доступу, нехтуванні потреб цих господарств у модернізації виробництва та якісному поліпшенні людського

капіталу, отриманні справедливих цін, захисту економічних і соціальних інтересів. Із 3,1 млн осіб, зайнятих у 2012 р. в аграрному секторі, приблизно 2,2 млн вважалися працюючими в особистих селянських господарствах, але їхня зайнятість не формалізована й вони знаходяться поза системою соціального страхування. Ігнорування в реальній аграрній політиці інтересів і потреб селянських господарств негативно позначається на відтворенні їхнього виробничого потенціалу, який поступово виснажується.

Тривалі перетворення в аграрній сфері не принесли очікуваного поліпшення якості життя сільського населення. Незважаючи на трансформації у сільськогосподарському виробництві, залишається найнижчим рівень заробітної плати. У корпоративному секторі та фермерських господарствах частка витрат на оплату праці в собівартості сільськогосподарської продукції знижується. Найгострішою проблемою сучасного українського села є високий рівень реального та прихованого безробіття. Поширення холдингів супроводжується вивільненням працівників сільськогосподарського виробництва і призводить до зростання чисельності незайнятого сільського населення, що поповнює ряди прихованих безробітних, які нібито зайняті в особистих селянських господарствах, але насправді заробляють засоби для існування насамперед на принципах трудової міграції. Реальне і приховане безробіття призводить до знецінення людського капіталу й погіршення його якісних характеристик, породжує загальну міграцію населення та подальшу деформацію його статевовікової структури, посилює спустошення сіл.

Отже, вітчизняна модель аграрного виробництва, сформована протягом двох останніх десятиліть, дозволяє досягти економічного зростання, а також забезпечити вагомі фінансові результати певному колу виробників. Водночас суспільні блага, в тому числі такі важливі як продовольче самозабезпечення, економічна база життєдіяльності сільського населення, відтворення селянства і підтримка екологічної рівноваги, які повинні створюватися в процесі сільськогосподарського виробництва, продукуються недостатньо, а сімейний тип господарювання, найбільшою мірою орієнтований на створення цих благ, не отримує належного розвитку.

У 2010–2012 рр. спостерігається активізація гравців саме в цьому секторі, що пояснюється наявністю величезного потенціалу, а також відсутністю перегріву галузі через спекулянтів. Крім того, сільське господарство входить до галузей, найбільш резистентних до світових економічних коливань.

Нині в Україні для сільськогосподарських товаровиробників створено режим найкращого сприяння, їм надано переваги й пільги щодо податків, держава впроваджує стимулюючі програми, здійснює компенсації за відсотками по кредитах тощо. Програми підтримки агробізнесу залишаються актуальними і впродовж наступних 5–10 років.

У розвиток підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства станом на 31 грудня 2012 р. вкладено 800,7 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком із початку інвестування), що становить 1,5 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну.

На наше переконання, аграрний сектор України є найбільш вигідним для інвестування як у реальний сектор на сьогодні (поряд з інвестиціями у «зелену» енергетику). Для входу інвестора в галузь за співвідношенням інвестиції/прибуток найбільш перспективними напрямками в сільському господарстві є птахівництво та виробництво яєць, далі виробництво свинини, яловичини, а також садівництво – більш витратні види капіталовкладень.

Зважаючи на високу родючість чорнозему України, сприяння сільгосппідприємствам з боку держави, значне подорожчання зернових у минулому і нинішньому році, а також наростання світової продовольчої кризи, яка спричинятиме подальше підвищення цін, можна говорити про підвищення привабливості сектору вирощування зернових та інших культур.

Як галузь, сільське господарство має резерви для зростання, зокрема для повного заміщення імпорту власною продукцією, яка, зокрема, має значні переваги порівняно з іноземною (передусім це продукція тваринництва, наприклад, свіже м'ясо).

Зазначимо, що чіткого визначення аграрного сектору, а тим більше конкретної класифікації його суб'єктів, не існує. Тому умовно поділимо його на малі, середні та великі підприємства. Саме останні становлять найбільший інтерес з погляду принципів діяльності, фінансових результатів, а також інвестиційної привабливості.

Спираючись на результати дослідження, можна стверджувати, що в аграрному секторі України й надалі спостерігатиметься тенденція до укрупнення великих холдингів. Вартість сільгосппідприємств почне знижуватись, а фінансування залишиться важкодоступним, отже, не можна виключати купівлю таких фірм іноземними компаніями. Адже вітчизняний аграрний сектор

визнаний аналітиками однією із найбільш швидкозростаючих і ефективних галузей в Україні. Так, агрохолдинг Kernel купив компанію «Дружба Нова» за 68 млн дол. США, у квітні 2013 р. «Дружба Нова» входила до топ-десятки холдингів країни за величиною земельного банку [4].

Одним з основних факторів розвитку аграрного сектору є земля. За даними земельного обліку, на початок 2013 р. загальна площа сільськогосподарських угідь становила 41,5 млн га (69 % території України), з яких 32,5 млн га – площа ріллі. Із загальної площі сільськогосподарських угідь 49,8 % припадало на сільськогосподарські підприємства, 38,1 % – на громадян, 10,6 % – на землі запасу та землі, не надані у власність і постійне користування, 1,5 % – на інших користувачів.

У 2012 р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося майже 56 тис. підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, у користуванні яких було близько 22 млн га сільськогосподарських угідь. Більше половини цих угідь (11,2 млн га), зосереджено в господарських товариствах, 20,0 – у фермерських господарствах, 15,7 – у приватних підприємствах, 3,4 – у виробничих кооперативах, 2,3 – у державних підприємствах, 7,4 % – у підприємствах інших форм господарювання. Із загальної кількості підприємств 48 тис. мають сільськогосподарські угіддя. Із них 67,8% підприємств мають площу до 100 га, 15,2 % – від 100 до 500 га, 5,5 % – від 500 до 1000 га, 5,4 % – від 1000 до 2000 га, 6,1 % – понад 2000 га. У 2012 р. середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств збільшився порівняно з 2011 р. на 2,1 % і становив 392 га сільськогосподарських угідь, без урахування фермерських господарств цей показник зменшився на 1,5 % (1158 га).

Провідні компанії галузі є великими агрохолдингами, яким вдалося побудувати ефективну вертикально інтегровану структуру. Продукція сільського господарства є основою для випуску готової продукції за принципом «від поля до столу». Наприклад, компанія «Кернел» – найбільший виробник соняшникової олії в країні з часткою 28 % – обробляє 210 тис. га землі, на якій вирощує соняшник для власних олієекстракційних заводів. У 2012 р. компанія завершила операцію із придбання контрольного пакета акцій великого агрохолдингу «Укррос». Отже, «Кернел» не тільки збільшила земельний банк, але й диверсифікувала бізнес за рахунок виробництва цукру – у її власність перейшли заводи потужністю виробництва 250 тис. т щорічно (за обсягу ринку 2–2,2 млн т). Проте «Кернел» має намір відмовитися від виробництва цукру та продати заводи, зважаючи на труднощі зі збутом продукції та її низьку вартість. Через перевиробництво цукру в 2011/2012 МР ціна на нього знизилась більш як на 40 % [5].

У цілому частка великих агрохолдингів (обробляють понад 50 тис. га) в загальному обсязі вирощуваного зерна в Україні поки що не дуже помітна – із 27 млн га ріллі холдинги обробляють тільки 15 %, тоді як у 2010 р. цей показник не перевищував 10 %.

В найближчі роки цей показник збільшуватиметься: практично всі агрохолдинги нарощують земельний банк, скуповуючи невеликі агрогосподарства, які володіють правами оренди сільгоспземель. На сьогодні вирощуванням зерна в країні займаються тисячі фермерських господарств, а майже четверта частина (12,5 млн т) урожаю 2012 р., за даними Мінагрополітики, була вирощена у господарствах населення.

Однією із причин, яка стримує консолідацію сільськогосподарських земель, є заборона на їх продаж. Тільки на початку 2012 р. Верховною Радою України був прийнятий у першому читанні закон «Про ринок земель», яким передбачено створення ринку сільськогосподарських земель із січня 2013 року, а також державного оператора для контролю угод купівлі-продажу й оренди державної та комунальної землі. Максимальну площу землі у володінні заплановано знизити від 2100 до 100 га.

В умовах відкритості національної економіки світові тенденції щодо наростання дефіциту продовольства і зростання цін можна розглядати як виклик для українського аграрного виробництва. Ці тенденції можуть діяти як активний стимул поживлення сільськогосподарського виробництва й експорту аграрної продукції, джерело додаткових фінансових ресурсів для розвитку та капіталізації сектору, підґрунтя для посилення вітчизняного аграрного потенціалу як важливої та поки що недостатнім чином розкритої національної конкурентної переваги.

За останні 20 років, під час переходу від планово-регульованої економіки до ринкової, істотно змінилися галузева структура сільського господарства та тенденції в розвитку окремих галузей. Зокрема, у структурі валової продукції аграрного сектору відчутно (із 54 до 40 %) знизилася частка тваринницької продукції [6].

Особливо слід відзначити різку диференціацію в темпах розвитку окремих галузей сільського господарства. При цьому можна виділити чотири групи: 1) галузі, які значно перевищили фактичний рівень виробництва 1986–1990 рр. по соняшнику, ріпаку і сої – відповідно у 2,2; 14 і 11

рази; 2) після деякого спаду практично відновлено рівень виробництва 1986–1990 рр. картоплі, овочів, зерна, м'яса птиці та яєць; 3) різко (у 2–3 рази) зменшилося виробництво плодів і ягід, винограду, цукрових буряків, молока, яловичини, свинини; 4) практично знищені галузі – льонарство, хмелярство, тютюнництво і вівчарство, виробництво продукції яких у 2000–2012 рр. проти 1989–1990 рр. становило відповідно тільки 3; 15; 2 і 13 %.

Основними причинами різкої диференціації темпів розвитку окремих галузей є, по-перше, велика різниця у рівні їх рентабельності. Усі галузі, що входять в першу і другу групи, – рентабельні і навіть високорентабельні, а ті, що мають індекс виробництва за 20 років нижче 30 %, – стабільно збиткові (34–79 % збитковості).

По-друге, інституційні прорахунки державних органів влади. Розглянемо це на прикладі галузей четвертої групи, де чітко видно, що саме ці прорахунки призвели до того, що в Україні різко знизився попит на вітчизняні льон, вовну, хміль і тютюн і, як наслідок, зменшилося їх виробництво.

Так, незахищеність вітчизняного товаровиробника через недосконалість митної політики держави. На початку 90-х років минулого сторіччя відсутність ввізного мита призвело до того, що імпортований хміль практично повністю витіснив вітчизняний. За останні роки 75-80 % потреби в шишках хмелю забезпечує імпорт.

Крім того, недостатня порівняно із провідними країнами світу державна підтримка сільського господарства. Так, льонарство, вівчарство, хмелярство і тютюнництво, а отже й підприємства первинної переробки льону, вовни та текстильної промисловості опинилися на межі повного знищення. І якщо аграрна політика держави буде й надалі недієвою, до цієї межі наблизяться і галузі третьої групи, які виробляють молоко, яловичину, свинину, плоди та ягоди. Виробництво цієї продукції на сьогодні становить 27–55 % від рівня 1986–1990 рр., а рівень споживання на душу населення – лише 30–53 % від науково обґрунтованих норм.

Однією з основних причин занепаду галузей, які віднесено до третьої групи, є, як і для четвертої, дуже низький рівень державної підтримки, яка до того ж значно скоротилася в останні роки. Тому з упевненістю можна прогнозувати подальше скорочення поголів'я худоби не тільки через нестачу фінансування, а й невважену аграрну політику уряду та законодавчу складову щодо стимулювання розвитку тваринництва.

Висновки. Отже, зазначені тенденції світового та національного ринків аграрної продукції зумовлюють необхідність прискорення процесів реформування аграрного сектору України, цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на стабільність власного продовольчого ринку й використання потенційних вигод від активної присутності України на світових ринках продовольства.

Для виконання цих завдань необхідно практично реалізувати заходи, спрямовані на реформування аграрного сектору України та забезпечення продовольчої безпеки держави:

- у зв'язку з посиленням дії чинників зростання цін на сільгосппродукцію необхідно розвинути та посилити інфраструктуру, що запобігатиме необґрунтованому підвищенню цін, зловживанню недобросовісними методами конкуренції, знижуватиме непродуктивні та накладні витрати виробників;

- запровадити механізми запобігання різким стрибкам цін через діяльність Аграрного фонду на ринку продовольства, здійснення закупівель до Держрезерву;

- активізувати відстеження та протидію проявам монопольної поведінки у сферах матеріально-технічного постачання агросектору, закупівлі сільськогосподарської сировини, оптової і роздрібною торгівлі сільськогосподарською й харчовою продукцією;

- створити сприятливі умови для розвитку ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі, зокрема, товарні біржі, оптові ринки сільськогосподарської та харчової продукції, заготівельні і збутові кооперативи та інші об'єднання за фінансової участі держави на загальнодержавному і місцевому рівнях;

- сформуванню дієву систему контролю якості й безпеки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на підґрунті сучасних європейських норм і правил, впорядкування та зменшення частки стихійної торгівлі в загальному продажі сільськогосподарської продукції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шибаніна О. В. Формування і ефективний розвиток продовольчого комплексу АПК: монографія / О. В. Шибаніна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 368 с.
2. Саблук П. Т. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь / за заг. ред. акад. П. Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С.92.

3. Амбросов В. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В. Амбросов, Т. Мареніч // Економіка України. – 2011. – №6. – С.60–66.

4. Компания «Дружба Нова» – выгодное приобретение для Кернала – эксперт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukroliya.kiev.ua/news/20045>

5. Холдинговий період [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dragon-capital.com/ru/about/media/dragon_v_presse/holdingovyy_period.html

6. В Украине распродажа средних и мелких агрохозяйств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dragon-capital.com/ru/about/media/dragon_v_presse/v_ukraine_rasprodaja_melkih_i_srednih_agrohozyaystv.html

REFERENCES

1. Shebanina O. V. Formuvannja i efektyvnyj rozvytok prodovol'chogo kompleksu APK: monografija / O. V. Shebanina. – K.: NNC IAE, 2007. – 368 s.

2. Sabluk P. T. Organizacijno-ekonomichna modernizacija agrarnoi' sfery: naukova dopovid' / za zag. red. akad. P. T. Sabluka. – K.: NNC IAE, 2011. – S.92.

3. Ambrosov V. Mehanizmy efektyvnogo funkcionuvannja agroformuvan' / V. Ambrosov, T. Marenich // Ekonomika Ukrainy. – 2011. – №6. – S.60–66.

4. Kompanija «Druzhiba Nova» – vygodnoe pryobrenenye dlja Kernela – ekspert [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukroliya.kiev.ua/news/20045>

5. Holdyngovuj peryod [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dragon-capital.com/ru/about/media/dragon_v_presse/holdingovyy_period.html

6. V Ukrainy rasprodazha srednyh y melkyh agrohozajstv [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dragon-capital.com/ru/about/media/dragon_v_presse/v_ukraine_rasprodaja_melkih_i_srednih_agrohozyaystv.html

Проблемы развития сельскохозяйственного производства в Украине

Р.М. Чумак, М.И. Иббатулин

В статье проанализированы современное состояние и тенденции аграрного производства в Украине, исследованы сельскохозяйственные предприятия, экологические проблемы землепользования, выделены системные факторы торможения реформирования отечественного АПК. Раскрыты первопричины возникновения и развития вертикально-интегрированных структур в аграрном секторе экономики Украины. Раскрыта система государственной поддержки производства сельскохозяйственной продукции и ее эффективность. Предложены меры по реформированию аграрного сектора экономики Украины.

Ключевые слова: сельское хозяйство, вертикально-интегрированные структуры, хозяйства населения, продукция.

Надійшла 14.03.2014 р.